

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שהקב"ה ישלח מלאך לשמור את עם ישראל בדרך, ויביא אותו אל המקום אשר הבטיח: קְיָיִלָךְ מִלֵּאכֶי לְפָנֶיךָ וְהָיָאֲךָ אֶל־הַקָּאמְרִי וְהַחֲתִי וְהַפְרָזִי וְהַקְנַעֲנִי הַחִטִּי וְהַיְבוֹסִי וְהַכְּנַדְתִּי. נחלקו המפרשים, מי הוא אותו המלאך:

א. **הבכור שור** (כג, ג) פירש, שהכוונה לנביא שיוביל את עם ישראל בהמשך, ובדומה לדברי הרמב"ם בפירושו למעשה סולם יעקב (עין בדף לפרשת ויצא שנה ג'). ב. **רש"י** (ד"ה הנה) פירש, שבפסוק זה רמז הקב"ה שעם ישראל עתיד לחטוא בחטא העגל, ובמקום שהקב"ה בכבודו יוביל אותו, יוביל אותו מלאך. כפי שהעיר **השפתי חכמים** (שם, ע), על אף שבסופו של דבר ביקש משה רחמים על עם ישראל והציל אותו מגזירה זו, מכל מקום היא התקיימה אצל יהושע. ובלשונם:

"הנה אנכי שולח מלאך - כאן נתבשרו שעתידין לחטוא, ושכינה אומרת להם (שמות לג ג) כי לא אעלה בקרבך: ואף על פי שמשא רבינו עליו השלום ביטל אותה גזירה, שנאמר (לג, יד): 'פני ילכו והנחותי לך', מכל מקום בימי יהושע חזר, שנאמר אני שר צבא ה' עתה באתי."

בפרשה זו דינים רבים מדיני המשפטים, דיני עבד עברי, ההורג אדם בשוגג ובמזיד, נגיחת שור וחמור ודין הבא במחתרת ועוד. בעקבות כך נעסוק השבוע בהשוואת דינים אלו לחוקי חמורבי, קובץ חוקים מלפני כארבעת אלפים שנה. נראה את השימוש שעשו החוקרים האנטישמיים והאנטי דתיים בקובץ זה, ואת ההבדלים המשמעותיים שהתגלו בסוף.

רקע היסטורי

לפני כארבעת אלפים שנה חי בבבל מלך ששמו חמורבי, ששלט על פי ההערכות, בין נהר החידקל לים הגדול. בנוסף לשרידים עתיקים מתקופה זו המעידים על מצבה הכלכלי של הממלכה, מנהגיה וחייה, נמצא לפני כמה שנה בפרס על ידי חוקר צרפתי ששמו ז'קיה, קובץ חוקים שנהגו (או לפחות פורסמו) בממלכה זו, הכתוב בכתב יתדות בשפה האכדית, המגולף על עמוד אבן גדול¹.

עם פרסום הקובץ, עטו עליו חוקרים אנטישמיים ואנטי דתיים רבים וביניהם **פרידריך דליטש** (החקירה בכתבי הקודש), כיוון שלטענתם הקובץ מוכיח שהתנ"ך הינו ספר ככל הספרים, ואין לו מקור אלוף. הסיבה שטענו כך היא, שאכן כפי שנראה, חלק מהניסוחים של התנ"ך ושל חוקי חמורבי דומים מאוד בתוכנם ובסגנונם (וחוקי חמורבי קדמו למתן תורה).

לדוגמא, בסעיף 196 בחוקי חמורבי כתוב 'איש כי ישחית את עין רעהו, עינו תושחת'. סעיף לאחר מכן מובא 'אם איבר איש יישבר, איברו יישבר'. ולאחר מכן 'כי יפיל איש שן רעהו, שינו יפילו'. חוקים אלו דומים מאוד לחוקי התורה הקובעת עין תחת עין, שן תחת שן. למרות זאת בשנת 1950, לאחר שנעשתה עבודה רצינית של השוואה, התגלו הבדלים רבים המשנים את התמונה לגמרי.

אמירות מוסריות

א. **הבדל ראשון** משמעותי בין החוקים אשר מבדיל בין חוקים שמטרתם לנהל את החברה לבין חוקים אלוניים, נוגע בשאלה המוסרית. חוקי חמורבי ובדומה לחוקי מדינת ישראל (ושאר המדינות), אינם באים לומר אמירות מוסריות. מבחינתם עיקר המטרה שהחברה תתנהל כראוי, משום כך אין איסור לרצוח או לגנוב, אלא שהעושה כך יענש, משום שהוא פוגע בניהול תקין של החברה.

לעומת זאת חוקי התורה בגלל מקורם האלוף, מכוונים גם לתקן את האדם מבחינה מהותית. משום כך הם מורים לא לרצוח ללא קשר לעונש שיטל על החוטא - עצם הפעולה בעייתית. כמובן שגם חוקי חמורבי מבוססים על הסכמות מוסריות (לא יענישו רוצח אם לא יראו בכך פעולה בעייתית), אך מכל מקום אין מטרתם לתיקון האדם והעיקר הוא העונש, ובלשון **קורמן** (חוקי התורה והמזרח הקדמון):

"כי דאגת התורה אינה הענשת העבריינים, או למנוע את עשיית העברות על ידי איום בענישה. היסוד העיקרי של תורת ישראל הוא שהאדם מישראל לא יחטא. בעשרת הדיברות אין זכר לעונשים, אלא: "לא תרצח", "לא תנאף", "לא תגנוב". אלה הם, ביסודם, צווים לאדם ולמצפון, ללא כל קשר לעונש. לא כן אצל חוקי המזרח הקדום."

ב. **השלכה נוספת** המושפעת ממקורה של התורה היא בהבדל בעונשו של הנואף והנואפת. בחוקי חמורבי (חוק 129) ובחוקי אשור התיכונה (חוק 14) מובא, שבמקרה בו אדם תפס את אשתו נואפת, זכותו להורות על כך שיאסרו את הנואף והנואפת ויזרקו אותם למים למוות. לחלופין, במקרה בו בוחר הבעל לרחם על אשתו והנואף זכותו לעשות כך, והם יצאו ללא עונש.

היכולת של הבעל למחול על חטאי אשתו נובעת מכך, שמדובר בחוקיים ארציים, משום כך לבעל היא חטאה והבעל מוחל. לעומת זאת בתורה (למרות שלשון הציווי מנוסח בצורה דומה) חטא הניאוף אינו רק חטא של בן אדם לחברו, אלא חטא כלפי אלוים. משום כך, בניגוד לחטא ממוני עליו יכולים למחול - על חטא הניאוף האדם אינו יכול למחול, ועל החוטא להיענש.

ג. **השלכה שלישית** היא ביחס לדיני עבדים. ממש כמו בתורה בחוקי חמורבי (חוק 282) נאמר, שרוצעים את אזנו של העבד, אך הסיבה לכך הפוכה. בעוד שבתורה רוצעים את אזנו של העבד שבחר להישאר עם אדונו, כי האזן שמעה בהר סיני אתם תהיו לי עבדים הרי שבחוקי חמורבי הדין בדיוק הפוך, רוצעים את אזנו של עבד שברח מאדונו, ובלשון הפסוק והחוק:

"**בתורה** (שמות כא, ו): ואם אמור יאמר העבד: אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני, לא אצא חופשי. והגישו אדוניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה, ורצע אדוניו את אזנו במרצע, ועבדו לעולם. **בחוק חמורבי** (חוק 282): אם אמר יאמר עבד אל אדוניו 'לא אדוני אתה', יוכיח עליו אדוני כי עבדו הוא, ואת אוזנו יקצץ."

¹ כיום הקובץ נמצא במוזיאון הלובר בפריז. גודלו של קובץ החוקים החרוט על האבן יותר משני מטרים, והקיפו במקום הרחב ביותר כמעט שני מטרים. בראש התבליט ישנו ציור של חמורבי העומד לפני 'שמש' (אל המשפט) ומקבל מידיו שריט וטבעת, שני סמלי השלטון. כמו כן מסופר באותו קובץ חוקים, על מינויו של חמורבי בידי האלים 'אנו' ו'אנליל' להנהיג את ארצו.

הבדלים נוספים משמעותיים בין חוקי התורה לבין חוקי חמורבי, נוגעים ביחס לחיי אדם, והזכות של האדם על בניו ובנותיו: **השלכה ראשונה:** בפרשת משפטים (כא, כב) כותבת התורה, שבמקרה בו אדם הכה אשה מעוברת ומתו העוברים שבבטנה - עליו לשלם כסף על מותם. במקרה בו הרג גם את האישה נחלקו התנאים, יש סוברים שגם במקרה זה עליו לשלם ממון תמורתה, מכיוון שהוא לא התכוון להרוג אותה אלא את ילדיה, ויש החולקים וסוברים שבמקרה זה הורגים את המכה.

מה הדין בחוקי חמורבי? גם במקרה זה, הדמיון בלשון לתורה מובהק, אך בכל זאת יש הבדל משמעותי ביניהם. בעוד שכפי שראינו אם אדם הכה והרג הוא חייב מיתה, בחוקי חמורבי (חוק 209) בתו שנחשבת רכושו של המכה נהרגת במקומו. מקרה דומה מופיע ביחס לאדם שבנה בית לא יציב והרג את בנו של בעל הבית, שבנו של הבונה נהרג למרות שלא חטא - בן תמורת בן:

"חוק 209: כי יכה איש בת איש ויצאו ילדיה, עשרה שקלים כסף תחת ילדיה ישלם. ואם מתה האישה ההיא, מות תומת בת המכה. חוק 229: "כי יבנה בנאי בית לאיש, אך לא עשה בנייתו איתנה, וכתוצאה התמוטט הבית אשר בנה וגרם למות בעל הבית, הבנאי ההוא מות יומת. ואם גרם למות בן בעל הבית, הם את בן הבנאי הזה ימיתו."

השלכה שנייה: בפרשת ויגש מסופר, שכאשר קנה יוסף את כל הקרקעות מהמצרים תמורת האוכל שיספק להם, הוא לא נגע בקרקעות הכהנים בגלל מעמדם המיוחד. גם בחוקי חמורבי עולה היחס המועדף שקיבלו בעלי המעמדות, ומשום כך אדם המכה אשה עשירה והורג את ילדיה משלם עשרה שקלים, בעוד שהמכה אשה ענייה והורג את ילדיה משלם חמישה בלבד. בחוקי התורה לעומת זאת, אין הבדל בין המעמדות בענייני עונשים ובכל מקרה העונש דומה.

טעם הדמיון

כאמור, ישנם הבדלים מוסריים משמעותיים בין חוקי התורה לבין חוקי חמורבי, ובכל זאת אי אפשר להתעלם מהעובדה שבמקרים רבים לשון התורה דומה מאוד לחוקי חמורבי. מדוע בחרה התורה להתנסח כך? ניתן היה לומר, שחוקי חמורבי העתיקו מהתורה ולא להפך, אלא שמבחינה היסטורית חוקי חמורבי וחוקים רבים נוספים קדמו בשנים רבות למעמד הר סיני.

א. ייתכן שהסיבה לדמיון היא, שבצורה מעין זו היה יותר קל לעם ישראל לקבל את התורה - הלשון דומה, אבל עקרונות המוסר שונים ומשודרגים. בדומה לכך מופיע בדברי הרמב"ם (מורה נבוכים ג, לב) שכתב, שלמעשה אין עניין לקב"ה בהקרבת קורבנות, ובכל זאת התורה התייחסה אליהם וצמצמה אותם לבית המקדש בלבד, מכיוון שזו הייתה צורת הפולחן המקובלת.

ב. אפשרות נוספת העלה הרב קוק (אדר היקר עמ' מב), שמכיוון שהאדם נברא על ידי האלוקים כישות ישרה ובעל היגיון - ייתכן שבחוקי הגויים ישנם דברים נכונים שהקב"ה הכניס לתוך התורה. יש להעיר, שפירוש זה היה יותר מסתבר בזמנו של הרב קוק, כשלא נודעו ההבדלים הגדולים בין סוגי החוקים אותם ראינו לעיל, ובזמנינו ההבדלים המוסריים ניכרים.

סיפור המבול

ענין נוסף בו יש דמיון בין סיפור התורה לסיפורי אומות העולם (ובמקרה הזה עלילות גילגמש) הוא סיפור על מבול שמכלה את העולם. עלילות גילגמש הם מספר קבצים המתוארכים לפני ארבעת אלפים שנה, כאשר בחלק הראשון בקובץ זה (ובסיפורים נוספים) מסופר על מבול המכלה את העולם - ממש כמו בסיפור התורה. אמנם, גם כאן קיימים מספר הבדלים משמעותיים:

א. **טעם המבול:** הבדל ראשון משמעותי בין הסיפורים, הוא הטעם למבול. בתורה מסופר בפרשת נח שהסיבה למבול היא מוסרית, בני האדם גזלו חמסו. לעומת זאת בעלילות גילגמש לא מובא נימוק מוסרי לטעם המבול, והאלים בוחרים כרצונם לעשותו. גם בסיפור אתחרתסיס מובא הטעם למבול, שבני האדם עשו רעש לאלים והפריעו להם.

השלכה ישירה לטעם זה היא, מי ניצל במבול ומדוע. כפי שראינו בדברי התורה, סיבת המבול הייתה קלקול מוסרי ולכן דווקא נח ניצל משום שהיה צדיק תמים בדורותיו, לעומת זאת בעלילות גילגמש ניצל אותנפישתים באופן אקראי, כשם שהמבול היה אקראי ורק בגלל רצון האלים. ובלשון התורה:

"אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, את האלוקים התהלך נח. ויולד נח שלושה בנים את שם, את חם ואת יפת. ותשחת הארץ לפני האלוקים, ותמלא הארץ חמס. וירא אלוקים את הארץ והנה נשחתה, כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ויאמר אלוקים לנוח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ."

ב. **הקרבת הקרבן:** לאחר שנח יוצא מהתיבה, הוא מקריב קרבן לה' שמריח את ריח הניחוח. לעומת זאת בסיפור עלילות גילגמש מסופר, שלאחר שהקריב אותנפישתים את הקרבן עטו עליו האלים המורעבים שלא אכלו במהלך כל המבול "כמו זבובים". ההבדל בין הסיפורים נובע מתפיסת העולם האלילית שרווחה בשאר העולם, לבין תפיסת העולם היהודית המופשטת.

על בסיס אותו עיקרון שהאלים מגלמים למעשה מעין בני אדם חזקים, מובא בסיפור שהאלים עצמם גם מפחדים מפני המבול שגרמו. הם נסוגים ומבקשים מפלט אצל 'אנו', האל הנמצא בשמיים. כמו כן חלקם בוכים על מות בני האדם. בסיפור התורה לעומת זאת, כמובן אין לכך רמז (ועל אף שגם בתורה ישנם ביטויים מגשימים, יש ביטויים סותרים המוכיחים שההגשמה היא משל²).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² כיצד בכל זאת, סיפור המבול רווח בתרבויות שונות? ייתכן, שבמקומות רבים בעולם היו שיטפונות, הוריקנים וכדומה בזמנים שונים, דבר שהוביל לסיפורים על מבול שמוחה את העולם ממנו חששו בני האדם. יש שביארו בעקבות כך על פי דברי הרמב"ם במורה נבוכים, שסיפור המבול לא בהכרח קרה במציאות, אלא היה מעין משל המבטא רעיון רוחני. הסיבה שהתורה השתמשה בסיפור זה היא, שהוא רווח בעולם.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com